




GELENEKSEL TÜRK EVİ MİMARİSİNDE DİYARBAKIR EVLERİNİN YERİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN EVALUATION ON THE LOCATION OF DİYARBAKIR HOUSES IN
TRADITIONAL TURKISH HOUSE ARCHITECTURE

SAHURE YARIŞ


Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Asst. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Letters, Department of Art History
cinarsahure@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-1789-7470>

Atıf / Citation

Yarış, S. 2020. "Geleneksel Türk Evi Mimarisinde Diyarbakır Evlerinin Yeri Üzerine Bir Değerlendirme". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*. 68, (Mayıs-May 2020). 313-340

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 31.12.2019
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 08.04.2020
Yayın Tarihi- *Date Published* : 31.05.2020
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4319>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by  iThenticate® programında bu makale taranmıştır.



Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - *Journal of Turkish Researches Institute*

TAED-68, Mayıs - May 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

GELENEKSEL TÜRK EVİ MİMARİSİNDE DİYARBAKIR EVLERİNİN YERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME AN EVALUATION ON THE LOCATION OF DİYARBAKIR HOUSES IN TRADITIONAL TURKISH HOUSE ARCHITECTURE

SAHURE YARIŞ

Öz

İnsanoğlu var olduğu günden beri çeşitli dönemlerde barınma ihtiyacına cevap veren yapılar yapmıştır. Bu yapılar medeniyetlerin kültürel özelliklerini yansıtan maddi kültür varlıklarına haline gelmiştir. İnsanların geçmişten gelen kültürel özelliklerinin en iyi yansıtıldığı maddi kültür varlıklarından biri, inşa ettikleri evlerdir.

Toplumların geleneksel yaşantılarının en önemli göstergesi, geleneksel evlerdir. Anadolu insanının geleneksel yaşantısını yansıtan Türk Evi, Türklerin Orta Asya'da göçebe hayatı yaşayan bir toplumken kullandığı çadırın iç mekân kurgusuna dönüştüğü güzel bir örnektir.

İklim ve coğrafi şartlara göre bölgesel farklılıklar gösteren Türk Evi'nin en güzel örneklerinden biri Diyarbakır evleridir. Genellikle iki katlı düzenlemeleri, avlu ve avlu etrafında şekillenen servis mekânları, üst kat yaşam alanları ile geleneksel kültürün devamlılığının görüldüğü yapılarıdır.

Türk evi plan tipolojisine ve mekân kurgusuna uygun olarak biçimlenen, geleneksel yaşam biçimini yansıtan bu evlerin yaşatılması, korunması kültür sürekliliğinin sağlanması açısından önemlidir.

Bu çalışmada, Diyarbakır'ın kentsel dokusunda yer alan geleneksel evlerin mekânsal yapısının Türk Evi mimarisindeki yeri üzerine bir değerlendirme çalışması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çadır, ev, Türk Evi, Diyarbakır, geleneksel mimari

Abstract

Human beings have built structures that meet the need for shelter in various periods since their existence. These structures have become material cultural assets that reflect the cultural characteristics of civilizations. One of the material cultural assets in which the cultural characteristics of people from the past are best reflected is their houses.

The most important indicator of the societal traditional lives is the traditional houses. Reflecting the traditional life of the Anatolian people, the Turkish House is a good example of the interior design of the tent used by Turks as a society living in nomadic life in Central Asia.

One of the best examples of the Turkish House, which shows regional differences according to climate and geographical conditions, is Diyarbakır houses. Generally, the two-storey arrangements, courtyard and service spaces shaped around the courtyard, upper floor living spaces and structures where the continuity of traditional culture are seen.

The Turkish house, which is shaped in accordance with the plan typology and spatial fiction, reflects the traditional life style and it is important to maintain and maintain the cultural continuity.

In this study, it is tried to evaluate the spatial structure of traditional houses in the urban fabric of Diyarbakır in Turkish House architecture.

Key Words: Tent, House, Turkish House, Diyarbakır, Traditional Architecture.

Structured Abstract

Human beings have built structures that meet the need for shelter in various periods since their existence. These structures have become material cultural assets that reflect the cultural characteristics of civilizations. One of the material cultural assets in which the cultural characteristics of people from the past are best reflected is their houses. The house is constructed in shapes and sizes that a family can sit on.

The most important indicator of the societal traditional lives is the traditional houses. Reflecting the traditional life of the Anatolian people, the Turkish House is a good example of the interior design of the tent used by Turks as a society living in nomadic life in Central Asia. The culture, climate, vegetation and topography of Anatolia affected the formation of the Turkish house. The houses, which were built from a single room when they were first built, mostly attract attention with their functional features. They are structures that are arranged in human dimensions and arranged for people to be more comfortable rather than aesthetic and form anxiety. Although these structures are generally single storey, the need for time has increased and the number of floors in the houses has increased. The number of floors such as ground + first floor, basement + ground + first floor has increased. Fantastic houses have been started to be built. Along with these changes in the houses, there is a variety in the functionality of the spaces. Generally, service places such as haystack, warehouse, warehouse and kitchen are located on the ground and basement floors. On the upper floors, places where activities such as sitting, eating, working and sleeping go through.

Selamlık and harem sections in Turkish house attract attention. Selamlık section, guests are accepted; The haremlik part is the area where the family spends its private life. These areas are the sections that are separated at home regardless of whether the house is small or large. In small houses, while the greetings consist of a single room; In large houses, this area consists of different rooms opening to the hall and hall.

When Turks settled in Anatolia, they created a synthesis with their own culture by interpreting the cultures that lived in these regions. Different factors such as climate characteristics, cultural characteristics, ways of living and religious beliefs have played an active role in shaping the houses. Houses that are similar to the general plan schemes; It differs in construction technique, material usage and decoration features.

One of the best examples of the Turkish House, which shows regional differences according to climate and geographical conditions, is Diyarbakır houses. Diyarbakır, with a length of about 5,700 m. is surrounded by city walls. There are 4 doors and 82 bastions in different shapes on these city walls surrounding the city. The city, which has hosted different civilizations in terms of its cultural geography, has many historical buildings in different styles. Houses with an example of civil architecture occupy an important place among these buildings.

There are approximately 443 houses in Diyarbakır covering a period of 5 centuries. Although the exact dated examples of these houses in the area called the city wall belong to the 18th-19th century, the dates of the houses can be reduced until the 16th century.

Considering the historical history and local characteristics of the city, it is seen that the cultural, social, economic and political life of the period, the basalt stone and the terrestrial climate were influenced in the formation of the characteristic scheme of the

houses. Crowded families are still living in these houses, which are planned for large families. These structures are; It offers a plan of courtyards, rooms, iwans and service areas.

Generally, the two-storey arrangements, courtyard and service spaces shaped around the courtyard, upper floor living spaces and structures where the continuity of traditional culture are seen. Diyarbakır houses, which include the greetings and haremlik sections seen in the Turkish house, have summer and winter sections with the effect of the climate conditions. The summer part of these sections, which are formed around the courtyard that forms the center of the house, is the part where the house is gathered around other service places. The winter section is located towards the southern facade. In this section, there are plenty of windows to benefit from the sun in winter. Diyarbakır, which has an important place in Anatolian traditional residential architecture, has an important place in the courtyards shaped in different ways. In the Turkish house, especially in the courtyard built in rural areas, the part that draws attention is the chapel. The iwan, which is single, two or three according to the size of the house, was made to cool off in the summer. Another architectural element made for cooling in the summer is serdap. It was built at the bottom of the rooms around the courtyard. Other living spaces in the courtyard include the kitchen, toilet, cellar and basement. The rooms are usually on the upper floors. There are single and double way stairs in some houses to climb the rooms. After these stairs, there are landing and traveling parts. These parts were made to provide access to the rooms.

The facade layout in Diyarbakır houses has two facades as in the Turkish house. The outer street facades of the houses have a simple arrangement with deaf walls. A rich architecture can be seen in the facades facing inside.

In the residential architecture of Diyarbakır, the mansions are located in the mansions. Social status and economic opportunities led to these structures. Although it is an indicator of status and economic situation, the plan establishment of mansions and mansions reflects the general characteristics of Diyarbakır houses.

The Turkish house, which is shaped in accordance with the plan typology and spatial fiction, reflects the traditional life style and it is important to maintain and maintain the cultural continuity.

In this study, it is tried to evaluate the spatial structure of traditional houses in the urban fabric of Diyarbakır in Turkish House architecture.

Giriş

Güneydoğu Anadolu'nun kadim şehirlerinden olan Diyarbakır (Foto. 1), Karacadağ sönmüş volkan kitlesinden Dicle nehrine uzanan geniş bazalt platosunun doğu kenarında, çukur bir alanda yer almaktadır. Şehir, kuzeyindeki dağlık yaylalar ve güneyindeki step düzlükler ile yerleşmeye elverişli bir konumdadır.

Diyarbakır'ın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemesine rağmen yöredeki en eski toplu yerleşmenin M.Ö.8000 sonlarına indiği saptanmıştır. Çayönü kazılarında M.Ö. 5000 - M.Ö. 4000'de Kalkolitik; M.Ö.3000'de Tunç çağının yaşandığını ortaya çıkarmıştır. Şehirdeki ilk yerleşim yeri doğuda yer alan "Fiskaya" adlı kayadır. Diyarbakır'daki kültür miras; Hurriler, Mitanni, Asur, Urartu, İskit, Med, Pers, Büyük İskender, Selevkos, Part Roma İmparatorluğu, Sasani, Emevi, Abbasi, Şeyhoğulları, Hamdaniler, Büveyhoğulları, Mervani, Büyük Selçuklular, İnanoğulları, Nisanoğulları, Artuklular, Eyyubiler, Akkoyunlular ve son olarak da Osmanlıların bıraktığı kültürel mirası ile oluşmuştur¹.

Tarihi binlerce yıl eski olan Anadolu, 11. yüzyılda yeni bir kültürle tanışmıştır. Orta Asya steplerinden gelen Türkler, Anadolu'yu yurt edinerek bu topraklara hem tarihi hem de kültürel açıdan canlılık getirmişlerdir. Türkler; Orta Asya'dan getirdikleri gelenekleri, örf ve adetleri Anadolu'nun zengin topraklarında harmanlayarak kendilerine ait bir sanat oluşturmuşlardır. Anadolu Türk sanatı ve mimarisi içerisinde kendine has özelliğiyle önem taşıyan Türk evi bu örneklerden biridir².

Geleneksel Türk Evi

Anadolu'da Türk evinin kaynağını, Anadolu'nun çevresel ve kültürel ortamı ile Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri mimari miras oluşturmaktadır. Türk evinin meydana gelmesinde kültürel mirasın yanı sıra iklimi, bitki örtüsü ve topografyası etkili olmuştur.

İnsanın temel ve sosyal ihtiyaçlarının karşılandığı yer olan ev; bir ailenin yaşayabileceği plan ve büyüklükte inşa edilmiş yapıdır. Sosyal bir varlık olan insanın en temel ihtiyaçlarından biri olan barınma³, mimari faaliyete dönüştürülürken yaşanan coğrafya, iklim, kültür ve geleneklerin özelliklerini bürünür⁴.

Türk evi ilk şeklini, otağdan almıştır. Tek odadan meydana gelen ilk plan şekli olan otağ, Orta Asya'daki kubbe biçimli göçebe Türk çadırıdır (Foto. 2). Bu tek odalı çadırın yanına ihtiyaçların artması ve ailenin büyümesi ile birlikte ikinci oda eklenmiştir. Bu odaları birbirinden ayırmak için araya eyvan dediğimiz mekân yapılmıştır. Göçebe Türk kültüründe gelişen bu çadır sistemi, yerleşik hayata geçilmesi ile beraber Türk ev mimarisinin oluşmasına etki etmiştir⁵.

¹ Şevket Beysanoğlu. (1995). "Diyarbakır Tarihine Kısa Bir Bakış", Kültür ve Sanat, Ankara, 28.; Şevket Beysanoğlu, (1999). "Kuruluşundan Günümüze Kadar Diyarbakır Tarihi", Diyarbakır Müze Şehir, İstanbul, 41.

² Önder Küçükerman- Şemsi Güner, (1995). Anadolu Mirasında Türk Evi, İstanbul, 26.; Yüksel Sayan, (2009). Sivrihisar Evleri, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:5, İzmir, 9.

³ Yüksel Sayan, (1997). Uşak Evleri, Ankara, 1-2.

⁴ Doğan Hasol, (1990). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, İstanbul, 184.; Nebi Bozkurt, (1995). "Ev", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul, 502.

⁵ Turgut Cansever, (1999). "Osmanlı Evi", Osmanlı Ansiklopedisi, C.10, Ankara, 446.; Yaşar Gök- Alperen Kayserili, (2013). "Geleneksel Erzurum Evlerinin Kültürel Coğrafya Perspektifinden İncelenmesi", Doğu Coğrafya Dergisi, S.30, Erzurum, 180.

Türklerin çadır hayatının yerleşik hayata yansımaları olan Türk evi, süsleme kaygısından çok yaşamsal fonksiyonları daha rahat yerine getirebilme amacı ile inşa edilmiştir. Plan ve strüktürel yapının oluşmasında ise arazi ve çevre şartları dikkate alınmıştır. İçten dışa doğru genişleme ile inşa edilen Türk evi, hem insani boyutlar gözetilerek hem de günlük yaşamın daha rahat sağlanması için tasarlanmıştır⁶ (Foto.3).

Evler genelde tek katlıdır. Zamanla kat sayısı artmıştır. Fevkani⁷ bir düzen benimsenerek ihtiyaçların giderilmesi amaçlanmıştır. Bodrum, zemin ve üst kat olarak kat sayısı artabilir. Evlerin plan tipolojisi üst katta bulunan sofa mekânına bağlı olarak S. Hakkı Eldem dört farklı plan tipine ayırmıştır. Bunlar; sofasız, dış sofalı, iç sofalı ve orta sofalıdır⁸ (Plan 1). Günlük yaşamın büyük bir bölümünün geçtiği sofanın etrafında odalar yer alır. Sofanın konumu ve şekli değişebilir. Bu durumda evin plan şemasını etkiler⁹.

Sofasız plan tipi; Türk evi planının ilk aşamasıdır. Bu tipte mekânlar yan yana dizilmektedir. Tek ya da iki katlı yapılabilirler. Üst katlara merdivenlerle çıkılır. Genellikle sıcak iklime sahip yerlerde tercih edilen bu plan tipinde evler, bahçeli veya iç avluludur¹⁰.

Dış sofalı plan tipi, Anadolu'nun kırsal kesiminde ılıman ve sıcak iklime sahip yörelerde yapılmıştır. Avlulu ve bahçeli evlerde kullanılan bu plan tipinde sofanın önü tamamen açık bırakılır. Bu kısım sıcak aylarda serinlemek için düşünülmüştür. Bu plan, 19. yüzyıla kadar uygulanmıştır¹¹.

İç sofalı plan tipi; 18 yüzyılda ortaya çıkmış olup, 19 yüzyılda ise yaygınlaşan, sofanın iki yanına odalar dizilerek oluşturulur. Eyvan sayısının iki ile sınırlı olan planda sofanın ya bir veya her iki ucuna köşk ya da seki (taht) bölümleri yapılır¹².

Orta sofalı plan tipi; 18. yüzyıldan itibaren İstanbul'da yönetici evlerinde uygulanmış olup daha sonra farklı coğrafyalarda da yapılmıştır. Bu planın bir özelliği, binasının kare planlı olmasıdır. Pahlı ya da oval bir sofası vardır. Bu plan tipinin bir diğer özelliği ise eyvan sayıdır. Üç eyvandan oluşmaktadır. Evin köşelerine odalar yerleştirilmiş, oda aralarına merdiven, eyvan ve günlük yaşamın devamı için servis mekânlarına yer verilmiştir¹³.

Türk evinde selamlık ve harem bölümleri dikkat çekmektedir. Selamlık, daha çok misafirlerin kabul edildiği bölümdür. Bu bölüm küçük evlerde sadece bir odadan oluşurken, büyük evlerde iki veya daha fazla odanın ya da evin birleşmesi ile yapılmıştır. Bu birleşme

⁶ Emine Banu Burkut, (2014). Osmanlı/Türk Evi Mekân Kurgusunu Modern Konut Mimarisinde Okumak (Wright, Corbusier, Eldem ve Cansever'in Konutları), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul, 23.

⁷ Fevkani: Üst katı olan yapı.

⁸ S. Hakkı Eldem, (1968). Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul, 12-13.

⁹ S. Hakkı Eldem, a.g.e., 17.

¹⁰ Osman Kunduracı, (1995). Batı Toroslar'da Bulunan Geleneksel Konutlar, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 49.; Metin Sözen, (2001). Türklerde Ev Kültürü, İstanbul, 87.; Gülçin Bozkurt, (2013). "19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi", Journal of the Faculty of Forestry, İstanbul University, S. 62 (2), İstanbul, 42.; Elif Çelebi Karakök, (2017). "Bir Geleneksel Türk Evini Geleceğe Aktarmak: Erdoğan Kalay Evi ve Koruma Önerileri", Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, C.4, S.10, 87.

¹¹ S. Hakkı Eldem, a.g.e., 33.; Gülçin Bozkurt, a.g.m., 42.; Elif Çelebi Karakök, a.g.m., 88.

¹² S. Hakkı Eldem, a.g.e., 91-92.; Gülçin Bozkurt, a.g.m., 42.; Elif Çelebi Karakök, a.g.m., 88.

¹³ S. Hakkı Eldem, a.g.e., 127-130.; Gülçin Bozkurt, a.g.m., 43.; Elif Çelebi Karakök, a.g.m., 89.

sofa sayısının da artmasına neden olmuştur¹⁴. Harem bölümü ise ailenin özel yaşamını geçirdiği alanlardır.

Anadolu’da inşa edilmiş olan evlerin plan şemalarında genellikle benzerlik görülmektedir. Fakat iklim ve kültürel özellikler, günlük yaşayış şekli, dini inançlar, gelir düzeyi gibi etkenlere bağlı olarak yapım tekniği, malzeme kullanımı, süsleme özelliklerinde bölgeler arası farklılıklar görülmektedir¹⁵.

Doğan Kuban, Türk evini, yarı kapalı (hayat-avlu) ve kapalı (oda) mekânlardan oluşturmaktadır. Bu plan “Türk Hayatlı Evi” olarak tanımlanmıştır. Doğan Kuban, Anadolu’yu konut mimarisi bakımından bölgelere ayırmıştır:

- 1) Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye’de taş mimari,
- 2) Kuzeydoğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Dağıstan da ahşap hatıllı taş mimari,
- 3) Doğu Karadeniz Bölgesi de ahşap ev mimarisi,
- 4) Ege ve Akdeniz Bölgesi’nde taş mimari,
- 5) Orta Anadolu da özellikle Niğde’de ve Kayseri (eski Kapadokya) de taş mimari,
- 6) Orta Anadolu’nun daha çok köy ve küçük kentlerde kerpiç mimarisi,
- 7) Anadolu’nun kıyılarında, Silvan dolaylarından batıya ve İç Ege’den Toroslar’ın kuzey yamaçlarına kadar uzanan ve yer yer diğer bölgelerde ve Balkanlar’da görülen hımış yapı tekniğinde, yeni taşıyıcı sistemi ağaç, kerpiç dolgulu, zemin katı çoğunlukla taş olan konut mimarisi olmak üzere ayrılır¹⁶.

Farklı ev tipinin doğmasında iklim, zemin, jeolojik yapı ve örtüsü, evlerin yapı şekilleri, bölgelerdeki toplum ve üretim durumları daha çok etkili olmuştur¹⁷.

Geleneksel Diyarbakır Evleri

Diyarbakır, etrafını kuşatan 4 kapısı ve kare, çokgen, yuvarlak planlı 82 burçla tahkim edilen surlar ile çevrilidir (Plan 2). Şehir, bulunduğu konum itibariyle batıda Orta Asya, Kafkaslar ve Mezopotamya’ya, doğuda ise Akdeniz ve Balkanlar’a uzanan bir köprü konumundadır¹⁸. Bulduğu coğrafya bakımından farklı dönemlerde farklı kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Bu da şehirde değişik üslup özellikleri gösteren birçok tarihi eserin meydana gelmesine neden olmuştur. Şehrin ana karakterini sivil mimarlık örneği olan evler belirlemektedir.

İklim koşulları, yöresel alışkanlık ve gelenekler, ekonomik koşullar ve yöresel mimariden etkilenilerek inşa edilen Türk evi içerisinde Diyarbakır’da yapılmış olan evlerde mimari açıdan bir yer edinmiştir.

¹⁴ S. Hakkı Eldem, a.g.e., 149.; Doğan Kuban, (1995). Türk Hayatlı Evi, İstanbul, 150-151.

¹⁵ Seyit Ahmet Biçer, (2008). Beyşehir Tarihi Kent Merkezinde Geleneksel Ev Mimarisi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1-2.

¹⁶ Doğan Kuban, (1982). Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 39.; Mine Baran- Mücahit Yıldırım, (2008). “Geleneksel Türk Evi ve Renk Kullanımı”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.7, S.26, 228.

¹⁷ Derya Pekgözlü Karakuş, (2014). “Bergama Evleri’nde Kapı Süslemeleri”, Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi, S.3, C.1, 39.

¹⁸ İbrahim Yılmazçelik, (2014). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 36-37.

Anadolu'nun kadim bir kenti olan Diyarbakır'da 5 asırlık bir dönemi kapsayan yaklaşık 443 adet¹⁹ tarihi ev vardır. Diyarbakır Kalesi'nin sınırlandığı ve günümüzde "sur içi" olarak isimlendirilen alan içinde yer alan tarihi evlerin kesin olarak tarihlendirilebilen örnekleri 18.-19. yüzyıla ait olsa da, evlerin tarihi genel olarak 16. yüzyıla kadar indirilebilmektedir. Bu nedenle evler genel olarak kentin Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu döneme ait yapılardır²⁰.

Şehirleri fiziki olarak meydana getiren mahalleler ya dini bir yapının etrafında, ya da aynı din, mezhep ve ırktan olanların bir arada yaşama arzusu sonucunda oluşurlar. Diyarbakır'da Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra dört mahalleye ayrılmıştır. Bu mahallelere şehir giriş kapıları olan Mardinkapı, Dağkapı, Urfakapı, Yenikapı adı verilmiştir. Osmanlı egemenliğine geçen kentte anıtsal yapılar sur içi kent dokusu içine yayılarak, şehrin strüktürünü belirleyen sokak ve mahallelerin oluşumunu sağlamıştır (Foto. 4). 1518 yılındaki mahalle sayısı 1540 yılında artmış ve artık isimleri kapı isimlerine göre değil, cami, mescit, medrese veya tekke gibi dini ve sosyal yapılara göre isimlendirilmiştir²¹.

Yerleşmenin tarihi geçmişine ve yerel özelliklerin işleniş sıklığına dikkat edildiğinde şehir de değerlendirme yapılmak istendiğinde evlerin ölçüt alınması yerinde olacaktır. Geçmişte kalabalık, geniş ataerki ailelere göre düzenlenmiş bu evlerde bugün yine kalabalık alt gelir grubu aileler yaşamaktadır. Plan şeması, malzemesi, bulunduğu arazi ile ilişkisi vb. gibi birçok alanda değerlendirme konusu olan evler; avlu, oda, eyvan ve servis mekânlarından meydana gelmektedir.

Geleneksel Diyarbakır evlerinin karakteristik özelliklerinin oluşmasında coğrafi durumu, sosyo-ekonomik yapı, gelenek ve görenekler, inanç, şehrin tarihi, yöreye özgü bazalt taş ve karasal iklim etkili olmuştur²². Bu geniş yelpazede evleri değerlendirmeye başlamadan önce bu çalışmanın temelini oluşturmak için alan araştırması yapılmıştır.

Geleneksel Diyarbakır evlerinde avlunun etkisiyle genellikle beş farklı plan tipi görülmektedir. Bunlar; dış avlulu L plan, dış avlulu U plan, dış avlulu ara tip plan, iç avlulu plan, orta avlulu plan²³ (Plan 3). Evlerin büyüklüğü ve hem işlevsel hem de cephe düzeni açısından çeşitlilik arz etmesi, evin sahibinin gelir düzeyi ile doğru orantılıdır.

Geleneksel Diyarbakır evlerinin plan şemasının oluşmasındaki en önemli etken iklimdir. Kentte yazlar sıcak, kışlar ise soğuk geçer. Yazın serinlemek, kışın ise ısınmak için evlerde kışlık ve yazlık bölümleri yapılmıştır. Evin merkezini oluşturan avlu etrafında

¹⁹ Diyarbakır Kültür Envanteri (Merkez) II, T. C. Diyarbakır Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü.

²⁰ Orhan Cezmi Tuncer, (1999). Diyarbakır Evleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 6.; Gülsen Baş, (2010). "Diyarbakır'daki Geleneksel Konut Mimarisinde Süsleme Anlayışı", History Studies, S.2, C.1, 312.

²¹ İbrahim Yılmazçelik, a.g.e., 49-49-68.; M. Mücahit Yıldırım, (2002). Geleneksel Diyarbakır Evlerinin Korumasına İlişkin Bir Yöntem Araştırması, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 21.

²² Diyarbakır Kültür Envanteri (Merkez) II, T. C. Diyarbakır Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, s. 6.

²³ Ayhan Bekleyen, (1993). Eski Diyarbakır Evlerinin Kitleli Biçimlenmesini Etkileyen Asal Etmenlerin Belirlenmesi, Dicle Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 46.; Havva Özyılmaz, (2007). Diyarbakır Geleneksel Konut Mimarisinde Morfolojik Analiz: Geleneksel Konutların Güncel Kullanımda Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 127-128.

konumlandırılmış olan bu bölümlerden yazlık bölüm, evin diğer bölümlerinin etrafında toplandığı yerdir. Evin kışlık bölümü, güneye bakar şekilde düzenlenir. Güneşten yararlanmak için bol pencerelerin inşa edildiği bir bölümdür. Evlerde mevsimlik olarak tanımlanan bölümler ise daha çok doğu ve batıya yapılmıştır.

Eyvan

Yazlık bölüm, güneşten korunacak şekilde kuzeye inşa edilmiştir. Bu bölümde dikkat çeken kısım üç tarafı ve üzeri kapalı olan eyvandır. Eyvan avludan yaklaşık 15 cm yukarıda yer alır. Evin büyüklüğüne göre eyvan sayısı tek, iki veya üç olabilir (Foto. 5-6). Eyvanlar bazen iki yanında veya arkasında odalara geçit veren kapılara yer verdikleri gibi bazen de sadece yazın serinlemek için yapılmış avlu ile ilişkili mekânlardır. Bir yaz odası olarak düzenlenmiş olan eyvan, ev halkının en fazla zaman geçirdiği mekândır. Yazın serinlemek için eyvanın içinde veya önünde havuz yani selsebil bulunmaktadır (Foto. 7).

Serdap

Yazlık bölümünde serinletmek için inşa edilen diğer bir birimde bodrum katında, merdivenle inilen serdap (soğukluk) adı verilen, havuzun bir uzantısı şeklinde yapılmış mimari elemandır²⁴ (Foto. 8). Serdap, avlu etrafında yer alan odaların alt kısmında inşa edilmiştir.

Avlu

Anadolu geleneksel konut mimarisi içerisinde önemli bir yere sahip olan Diyarbakır evleri; kuzey Mezopotamya ve İran etkisiyle biçimlenmiş kare veya dikdörtgen planlı, açık bir iç avlu etrafında çevrelenen kapalı mekânlardan oluşmaktadır²⁵. Genellikle bodrum kat üzerine tek veya iki katlı olarak inşa edilmişlerdir. Ailenin büyüklüğü ve zenginliği evlerin parsel yüzölçümü, oda sayısı, avlu etrafına yerleştirilen kanat sayısının artırmasına sebep olmuştur (Foto. 9).

Sahanlık ve Gezemek

Diyarbakır evlerinde dikkat çeken bir diğer özellik, avludan üst kata çıkış sağlayan merdivenlerden sonra “sahanlık ve gezemek” olarak adlandırılan alanların varlığıdır. Bu alanlar, evin büyüklüğüne göre dar veya geniş olabilir. Avludan üst kata merdivenlerle çıktıktan sonra sahanlıkla karşılaşılır. Sahanlığın uzatılarak eyvan ve odalara geçiş yapan kısmına ise gezemek denir. Gezemek, üst kattaki odalara geçmek için düzenlenmiştir. Bazı evlerde avludan tek yönlü, bazı evlerde ise çift yönlü merdivenler inşa edilmiştir. Büyük evlerde gezemek kısmı alt kattaki eyvanın üzerinde devam eder. Yazın serinlemek içinde kullanılır (Foto. 10).

²⁴ İclal Aluçlu- Hale Demir, (2010). “Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Tasarım Kriterleri”, Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır, Ankara, 452.

²⁵ Gonca Büyükmihçi, (2001). “Anadolu’da Konut IX: Diyarbakır Evleri”, Arkitekt Dergisi, S.486, İstanbul, 71.

Oda

Geleneksel Diyarbakır evlerinin karakteristik özellikleri olan avlu ve eyvandan sonra odalar gelmektedir. Odaların içerisinde sedir, ocak, niş, yüklük ve avluya açılan pencere sıraları yer alır (Foto. 11). Pencereler alt kısımda avluya açılırken üst kısımda ise dışa açılmayan tepe pencereleri olarak iki şekilde yapılmışlardır. Tepe pencereleri daire, kare veya dikdörtgen gibi farklı şekillerdedir (Foto. 12).

Tuvalet

Diyarbakır evlerinde tuvalet; iç mekânda değil, dış mekânda, yani avludadır (Foto. 13). Sokak kapısından girdikten sonra avluya girişte yer alırlar. Üst katlarda tuvalet yapılacaksa o zamanda sofanın ucuna yerleştirilirler.

Mutfak

Evlerin mutfak bölümü, genellikle kadınların kullanım alanı olduğu için haremlik kısmında yer alır. Tek kemer biçiminde avluya açılan mutfağın içerisinde ocaklar bulunmaktadır (Foto.14).

Kiler

Kilere giriş, hem avludan hem de mutfak bölümünden sağlanmaktadır. Kiler, kışlık yiyeceklerin ve gün içinde tüketilen yiyeceklerin depolandığı bölüm olduğundan dolayı hem rutubetten korumak hem de kullanan kişilere kolaylık sağlanması, aydınlık olması amacıyla bol pencereli düzenlenmiştir.

Bodrum

Kilerle beraber devam eden bir başka kısım ise bodrumdur. Bodrumda kiler gibi işlevlerde kullanılmaktadır. Kışlık erzağın konulduğu yer olan bodrum; hem nemi az, hem de ısı farkı en az olan bölümlerden biridir (Foto.15).

Cephe-Sokak İlişkisi

Evler sur içine sıkıştığından ve arazinin uygunsuzluğundan dolayı genellikle birbirlerine yakın yapılmışlardır (Foto.16). Dar sokaklarla birbirlerinden ayrılan evlerin dış cepheleri sade ve dışa kapalı yapılmışken, avluya yaşam alanına bakan iç cephe hem bol pencereli hem de süslü inşa edilmiştir.

Osmanlı döneminde Diyarbakır, Anadolu'da çok nadir görülen bir gelişim yaşamış ve 19. yy.'ın son çeyreğine, neredeyse 20. yy.'a kadar kent surlarının içine hapsolmüştür. Diyarbakır surları, nüfusu zamanla artan şehrin gelişmesini çok uzun bir süre engellemiş, evlerin çoğalarak dar bir alanda yoğunlaşmasına dolayısıyla da sokak ve yolların bozulmasına yol açmış ve bu durum iç içe diyebileceğimiz bir ev tipini doğmuştur. 19.yy. seyyahlarından Henry Barkley, surların kentin gelişimini engellediğini, bu durumun konut yerleşiminin sıklaşmış olmasına sebep olduğundan bahsetmektedir²⁶. 1608-1619 yıllarında

²⁶ Nursel Karaca, (2010). Seyahatnamelere Göre Diyarbakır'ın Osmanlı Dönemi Mimari Dokusu Üzerine Bir Değerlendirme, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 264.

Seyyah Polonyalı Simeon'un Diyarbakır evleri hakkında şöyle demiştir; "...Evlerin dış manzarası çirkin ve kirli ise de, içeri girdikten sonra bir daha dışarı çıkmak istemezsiniz..."²⁷.

Malzeme

Diyarbakır geleneksel evleri yığma yapı olup, bazalt taştan inşa edilmiştir. Bazalt taşı; siyah renkte, erkek ve dişi olanları vardır. Erkek bazalt taşı sık gözenekli, dayanım gücü daha yüksek olduğundan duvarlarda, sütun ve sütun başlıklarında kullanılmıştır. Dişi bazalt taş, gözenekli bir yapıya sahip olup daha çok evlerin avlusunun yer döşemesinde kullanılmıştır. Avlular yıkanırken taşın deliklerine yerleşen su, evi serin tutmaktadır. Ayrıca erkek taş oranla daha yumuşak bir yapıya sahiptir. Bu yüzden süslemelerde de dişi bazalt taş daha çok kullanılmıştır. Evlerin avluya bakan cepheleri ince yonu taşından yapılmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Türk evi; değişik bölgesel nitelikleri ortak bir motif altında toplaması sonucu oluşan mimarisiyle dikkat çekmektedir. Diyarbakır evleri de bu mimari oluşum içinde önemli bir yere sahiptir. Bu evler, bize bu mimari unsurların ne derece uygulandığını göstermesi bakımından önem arz eder.

Güneydoğu Anadolu'daki şehirlerin geleneksel evleri, kültürün geleceğe aktarılmasında önemlidir. Kentlerin fiziki yapılarını meydana getiren evler; toplumsal değerlerin bir ortamda değerlendirilmesi bakımından önem arz etmektedir²⁸. Geleneksel Diyarbakır evleri de bölgenin karakteristik özelliklerini yansıtmasının yanı sıra geleneksel yaşam biçimini günümüze taşıyan önemli mimari eserlerden biridir.

Ev ve evin dokusunun oluşmasında etkin rol oynayan bulunduğu çevre, kültürel değerleri ile zenginliğini her zaman korumaktadır. Türk kültüründe sosyal beraberlik ile birlikte ev-evlenme-aile üçlüsünün varlığı mekânsal çevrede kendini uzun süre devam ettirebilmektedir²⁹. Bu sosyal birlikteliğin uzun ömürlü olmasının en güzel örneklerinden birisi Diyarbakır evleridir. Ailelerde çocuk sayısının fazla olması ve birbirinden ayrılmama isteği evlerin, arazinin elverdiği konumda büyümesine neden olmuştur. Evlenen çocukların başka bir yere taşınmasını istemeyen aile, evi genişleterek bir arada olmayı sağlamıştır. Arazinin elverişli olduğu yönde duvar içerisinden bir kapı açılır ve bu kapıdan sonra ev o yöne doğru genişletilir. Genişletilen mekânda da evin ihtiyacı olan bütün birimler, servis mekânları inşa edilir.

Hem bulunduğu konum hem de coğrafyası ile neolitik dönemden günümüze kadar farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Diyarbakır, kentsel dokunun oluşmasında çok zengin ve renkli bir mimari karaktere sahiptir. Kentin tarihi zenginliğini ve renkli karakterini gösteren yapılardan biri Diyarbakır evleridir. Avlu düzenleri, süslemeleri ve plan özellikleri

²⁷ Yusuf Kenan Haspolat, (Tarihsiz). Diyarbakır'ın Tarihi Evleri, Diyarbakır, 14.

²⁸ Kamuran Sami, (2015). "Güneydoğu Anadolu Bölgesi: Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Geleneksel Konutun Serencami", Atatürk Dil ve Tarih Dergisi, C.1117, 1103.

²⁹ Şinasi Tekin, (1991). "Ev ve Bark Nedir?", Tarih ve Toplum, C. 15, S. 89, 10-13.; Ayşe Öncü, (2005). "İdealinizdeki Ev" Mitolojisi: Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", Mekân, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler, İstanbul, 91.; Kamuran Sami, (2015). "Güneydoğu Anadolu Bölgesi: Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Geleneksel Konutun Serencami", Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Dergisi, C.1117, 1105.

ile Diyarbakır evleri belli bir karaktere sahiptir. Bu karakterin oluşmasında yerel unsurlar ve iklim en önemli etkenlerdendir.

Evler; kare, dikdörtgen veya arazinin durumuna göre oluşan plan şekilleriyle dikkat çekmektedirler. Bir avlu etrafında şekillenen mekânlar vardır. Yazlık, kışlık ve mevsimlik mekânlardan oluşan evlerin en önemli özelliklerinden biri haremlik ve selamlık bölümlerinden oluşmalarıdır. Genellikle iki katlı olarak düzenlenmiş evlerin zemin katında havuzlu eyvanlar, odalar ve servis mekânları (tuvalet, banyo, mutfak, ahır), birinci katta ise odalar, sahanlık ve gezemek yer alır. Bodrum ise kiler ve odunluk olarak kullanılmaktadır. Evin büyüklüğüne ve ev sahibinin zenginliğine göre oda sayısı değişmektedir.

Geleneksel Diyarbakır evlerinde Türk ev mimarisi içerisinde değerlendirmeye çalıştığımızda iklim özellikleri de dikkate alınarak yer verilen bazı benzer mekânların var olduğu görülmektedir. Bu mekânlar;

Serdap; Türk evinin önemli öğelerinden biri olan su, Diyarbakır evlerinde havuz, selsebil ve serdaplarla kendini göstermektedir³⁰.

Avlu; Evlerin zemininde bulunan avlular eyvan, odalar, mutfak, kiler, ahır, tuvalet ve üst kata çıkışı sağlayan merdivenlerle sınırlanmaktadır. Zeminde yöresel istek ve ihtiyaçlara göre depo, ahır, ambar gibi birimlerin bulunduğu Türk evindeki benzer uygulamayı geleneksel Diyarbakır evlerinin zemin katında görmek mümkündür.

Evlerin merkezini avlu oluşturmaktadır³¹. Türk evinde de özellikle kırsal alanlarda yapılmış olan evlerde temel belirleyici unsur avludur³². İslam dinine bağlı toplum yaşantısının gereği evler “haremlik ve selamlık” olarak iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Konum ve arsa özelliklerine göre evlerin çevresi genellikle yüksek duvarla çevrilir. Bu yüksek duvarların arasında haremlik ve selamlık uygulaması şekillenir. Her iki bölümde eyvan ve “havş”³³ diye tabir edilen avlu bulunmaktadır³⁴. Türk evinin en önemli belirleyici özelliği olan avlu³⁵, geleneksel Diyarbakır evlerinde de mekânların yerleşmesinde, işlevselliklerinde ve plan şemalarının belirlenmesinde önemlidir.

Oda; Evlerin oluşmasında oda ve odanın plan üzerinde yerleştirildiği yer önemli bir unsurdur³⁶. Odanın olmaması ev olma özelliğini bir anlamda yitirmesine neden olmaktadır³⁷.

Türk ev mimarisinde odalar genellikle tepe pencerelerine yer verilir. Bu pencereler, bir raf kuşağıyla veya vitraylı olarak süslenir³⁸. Diyarbakır evlerinde yapılan tepe

³⁰ O. Cezmi Tuncer, a.g.e., 25.

³¹ Doğan Erginbaş, (1953). Diyarbakır Evleri, İstanbul, 18.

³² Abdullah Köse, (2007). “Balıkesir Çevresinde Geleneksel Kırsal Avlu Peyzajı ve Değişimi”, Doğu Coğrafya Dergisi, C.12 S.18, Erzurum, 9.

³³ Adil Tekin, (1997), Diyarbakır Anadolu Tarihinin Taşlara Yazıldığı Kent, Diyarbakır, 81.

³⁴ Gonca Büyükmihçi, a.g.m., 71.

³⁵ S. Gülçin Bozkurt- Hakan Altınçekiç, (2013). “Anadolu’da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri İle Tarihsel Gelişiminin Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi”, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, S.63, C.1, İstanbul, 70.

³⁶ Harun Ürer, (2013). “Geleneksel Türk Evi Ölçeğinde Eskigediz Evlerinin Cephe Düzenlemeleri”, Sanat Tarihi Dergisi, C. 22, S. 2, İzmir, 197.

³⁷ Nadide Körçüşme, (2012). Eyüp Merkez Yerleşiminde Geleneksel Konut Mimarisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 33.

³⁸ Emine Banu Burkut, a.g.e., 45.

pencerelerinin süsleri avluya bakan kısımlarında “cis” adı verilen beyaz boya ile yapılan süslemelerden oluşur.

Kentin sokakları sur duvarlarına bağlı olarak çok dar olması nedeniyle evler birbirlerine çok yakın inşa edilmişlerdir. Bu nedenle odaların pencereleri avluya açılmaktadır. Bazen üst kat odalarının sokağa çıkma yapan ve Türk ev mimarisinde de evin cephe görünümünü etkileyen, bulunduğu yere göre “oda çıkması, sofa çıkması, tam çıkma, gönye çıkma... gibi isimlerle anılan³⁹ şahnişinleri bulunmaktadır. Diyarbakır evlerinde özellikle üst kattaki odalardan en büyüğü misafir odası olarak kullanılır (Foto. 11). Bu oda diğer odalara göre hem büyük hem de daha süslüdür. Odanın avluya açılan pencerelerinde “cis” adı verilen süslemenin yanı sıra iç kısımda tavanda göbek oluşturularak süsleme yapılmıştır (Foto.17). Türk evlerinde çadır geleneğinin etkisiyle tavan bir göbek motifiyle süslenir⁴⁰. Önce Türk çadırında sonra da Türk evinde görülen özellik çadırın girişinin karşısında “tör” adı verilen bölümdür. Sandık, yatak, yorgan gibi eşyaların konulduğu hurç, keçe ve bohçaların, heybelerin evlerde karşılık bulmasıdır⁴¹. Ev mimarisinde genellikle “yükçük” olarak adlandırılan bu kısımlar Diyarbakır evlerinde de kendini göstermektedir. Evlerin üst katlarında odaların duvarlarına yerleştirilen yükçükler vardır. Yükçüklerin yanında yine eşya koymak için düzenlenmiş küçük nişler yapılmıştır (Foto. 18).

Tuvalet; evlerde temiz hava ihtiyacı mekânların yerleştirilmesinde önem arz etmektedir. Bu önemden dolayı tuvaletler Türk evinde⁴² olduğu gibi Diyarbakır evlerinde de genellikle iç mekanda değil avluda inşa edilmişlerdir.

Türk evi bulunduğu bölgeye göre; iklim, malzeme, gelenekler sebebiyle çeşitli tipler oluştursa da bazı ortak karakteristikler vardır. Bu ortak karakteristik özelliklerin başında evin planı gelir. Bölgesel farklılıklarla inşa edilmiş evlerde bile, planın ana hatlarıyla aynı olduğu göze çarpar. Odalar, geçit ve merdivenler, sofalar dışında kalan diğer unsurlar plan tipine pek etki etmezler. Mesela **mutfaklar, fırınlar** ev dışında olabilmektedir. Ev içinde oldukları zamanda da genellikle alt katta olduklarından plan tipi üzerinde etkileri bulunmamaktadır.

Diyarbakır geleneksel evlerinin plan ve kuruluş açısından benzer örneklerini, Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesinin farklı kentlerinde de görmek mümkündür⁴³. Özellikle ev mimarisinin planında uygulanan “nahit, hayat”⁴⁴ adı verilen avlu ve bu avlu etrafında yaşam alanları dikkat çekmektedir. Kare, dikdörtgen veya arazinin şekline göre oluşan plan şekillerinde haremlik-selamlık bölümleri görülmektedir. Mahremiyet duygusundan dolayı yapılan bu düzenleme, evlerin dış

³⁹ Mesut Evren, (1959). Türk Evinde Çıkma, İstanbul, 8.

⁴⁰ Doğan Kuban, (2007). Osmanlı Mimarisi, İstanbul, 486.

⁴¹ Önder Küçükerman, (1985). Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi, İstanbul, 35-69.; Kâmil Uğurlu, (1991). “Orta Asya’dan Bugüne Türk Mesken Sanatında Çadır”, Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 205-216.; Cengiz Bektaş. (1996). Türk Evi, İstanbul, 106-108.

⁴² Reyhan Erdoğan- Hilmi Ekin Oktay- Oğuzhan Özçatalbaş, (2016). “Türk İslam Bahçe Sanatında Avlular”, I. Ulusal Pemkon Konferansı Türk Bahçeleri, C.1, No: 1, İstanbul, 279.

⁴³ Ahmet Ali Bayhan-Fikri Salman, (2010). Adıyaman Yüzey Araştırması (2000-2004), Adıyaman, 174-176.; Ahmet Ali Bayhan, (2005). “Adıyaman’da Konut Mimarisi” VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004), Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 7, Sakarya, 49-55.

⁴⁴ Ahmet Ali Bayhan-Fikri Salman, a.g.e., 175.

yansıyan kısımlarının daha sade ve dışa kapalı olmalarını da etkilemiştir. Benzer örnekleri; Adıyaman⁴⁵, Şanlıurfa⁴⁶, Gaziantep⁴⁷, Mardin⁴⁸ geleneksel evlerinde uygulanmıştır.

Cephe düzeni açısından Türk evi, iki farklı cepheye sahiptir. Biri evin sokak cephesine bakan dış cephe, diğeri ise evin yaşam alanına bakan iç cephedir. İç cephe genellikle daha süslü ve bol pencereye sahipken, dış cephe hem kültürel özellikler hem de İslami yaşayıştan dolayı daha sade ve kapalı yapılmıştır⁴⁹. Diyarbakır evlerinde de bu özellik görülmektedir. Evlerin avluya bakan iç ve sokağa bakan dış cepheleri farklı özellikler gösterir. İç cepheler, hem çok zengin bir süslemeye hem de çok sayıda pencereye sahiptir. Sokağa bakan cepheler ise iç cephe mimarisine göre daha yalındır. Genellikle yüksek sağır duvarlar şeklinde dışa yansımaktadır.

Diyarbakır'ın tarihi dokusunu yaratan geleneksel mimarinin özelliklerini yansıtan evler, biçim ve boyutlarıyla, plan özellikleriyle geçmiş birikimi anlatırlar. Türk evinde süsleme genellikle ikinci planda olup, mekânların kullanım kolaylığı önem taşımaktadır. Evleri meydana getiren her öge evde yaşayan insanların günlük yaşantılarını daha rahat ve daha kolay yapabilmeleri için tasarlanmıştır⁵⁰.

Tarihi kentler, kültürel ve fiziksel değerleri ile önem taşımaktadır. İçlerinde barındırdıkları anıtsal ve sivil mimari örnekleri, yaşam alanları ile bu yerleşimler, geçmiş uygarlıkların yaşam biçimi hakkında bilgi vermektedir.

Anadolu'da yapılmış olan evlerde toplumsal statü ve ekonomik imkânlarla farklı isimler altında ifade edilen yapı tipleri de oluşmuştur. Konak, köşk, kasır, yalı ve saray olarak adlandırılan bu tipler sivil mimari içerisinde ev mimarisinin gelişiminin en güzel örnekleri olarak varlığını göstermektedir⁵¹. Diyarbakır'da ekonomik durum ve statüye bağlı olarak gelişen konak ya da köşk tarzında özel yapılarda inşa edilmiştir. Her ne kadar ekonomik durum ve statünün göstergesi olsa da bu yapılar, mekânsal kuruluş bakımından Diyarbakır evleri ile aynı özelliği taşımaktadır (Foto. 19-20).

İklimsel, coğrafi, ekonomik, sosyal ve kültürel sebeplerden dolayı bir takım farklılıklar göstermesine rağmen Türk evinin temel taşlarını bünyesinde barındırması ve Türk aile birliğini sağlaması bakımından Diyarbakır evleri; dünde, bugünde ve gelecekte her zaman varlığını koruyacaktır. Özellikle mekânsal düzenlemesi bakımından anlatılmaya çalışılan Diyarbakır evleri, varlığıyla Türk ev mimarisinin çeşitliliğini sergilemeye devam edecektir.

⁴⁵ Ahmet Ali Bayhan-Fikri Salman, a.g.e., 175.

⁴⁶ Gonca Büyükmihçi, (2000). "Anadolu'da Konut VI, Urfa Evleri", Arkitekt, S. 482, İstanbul, 67-74.; Hamdullah Közcü, (2016). Urfa Mimarisinde Kabaltılar, Şanlıurfa, 1-2.

⁴⁷ Gonca Büyükmihçi, (2001). "Gaziantep Evleri Plan Oluşumları", Arkitekt, S. 483, İstanbul, 64-75.; Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, (Tarih yok). Gaziantep, 80.

⁴⁸ Gonca Büyükmihçi, (2001). "Mardin Evlerinde Plan Oluşumları", Arkitekt, S. 485, İstanbul, 60-74.; Hakan Özbek, (2004). Gelenekselden Türeyen Çağdaş Mardin Konut Yerleşimi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 32.

⁴⁹ Emine Banu Burkut, a.g.e., 30.

⁵⁰ Haşim Karpuz, (2000). "Türk Evi, Osmanlı Evi", Osmanlı Ansiklopedisi, C.X, Ankara, 451.

⁵¹ A. Turhan Altın-Cüneyt Budak, (1997). Konak Kitabı: Geleneksel Türk Konutunun Geç Dönemi Üzerine Bir İnceleme, İstanbul, 197.

Kaynaklar

- Altner, A. Turhan – Budak, Cüneyt. (1997). Konak Kitabı: geleneksel Türk Konutunun Geç Dönemi Üzerine Bir İnceleme, İstanbul.
- Aluçlu, İclal – Demir, Hale. (2010). “Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Tasarım Kriterleri”, Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır, Ankara.
- Baran, Mine – Yıldırım, Mücahit. (2008). “Geleneksel Türk Evi ve Renk Kullanımı”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.7, S.26, 223-234.
- Baş, Gülsen. (2010). “Diyarbakır’daki Geleneksel Konut Mimarisinde Süsleme Anlayışı”, History Studies, S.2, C.1, 312.
- Bayhan, Ahmet Ali-Salman, Fikri, (2010). Adıyaman Yüzey Araştırması (2000-2004), Adıyaman.
- Bayhan, Ahmet Ali, (2005). “Adıyaman’da Konut Mimarisi” VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004), Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 7, Sakarya, 49-55.
- Bekleyen, Ayhan. (1993). Eski Diyarbakır Evlerinin Kitlesele Biçimlenmesini Etkileyen Asal Etmelerinin Belirlenmesi, Dicle Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Bektaş, Cengiz. (1996). Türk Evi, İstanbul.
- Beysanoğlu, Şevket. (1995). “Diyarbakır Tarihine Kısa Bir Bakış”, Kültür ve Sanat, Ankara.
- Beysanoğlu, Şevket. (1999). “Kuruluşundan Günümüze Kadar Diyarbakır Tarihi”, Diyarbakır Müze Şehir, İstanbul.
- Biçer, Seyit Ahmet. (2008). Beyşehir Tarihi Kent Merkezinde Geleneksel Ev Mimarisi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Bozkurt, Gülçin.(2013). “19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi”, Journal of the Faculty of Forestry, İstanbul University, S. 62 (2), İstanbul.
- Bozkurt, Nebi. (1995). “Ev”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul, 502.
- Bozkurt, S. Gülçin – Altınçekiç, Hakan. (2013). “Anadolu’da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri İle Tarihsel Gelişiminin Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi”, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, S.63, C.1, İstanbul, 69-91.
- Burkut, Emine Banu. (2014). Osmanlı/Türk Evi Mekân Kurgusunu Modern Konut Mimarisinde Okumak (Wright, Corbusier, Eldem ve Cansever’in Konutları), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Büyükmihçı, Gonca. (2000). “Anadolu’da Konut VI, Urfa Evleri”, Arkitekt, S. 482, İstanbul, 67-74.
- Büyükmihçı, Gonca. (2001). “Gaziantep Evleri Plan Oluşumları”, Arkitekt, S. 483, İstanbul, 64-75.
- Büyükmihçı, Gonca. (2001). “Mardin Evlerinde Plan Oluşumları”, Arkitekt, S. 485, İstanbul, 60-74.
- Büyükmihçı, Gonca. (2001). “Anadolu’da Konut IX: Diyarbakır Evleri”, Arkitekt, S.486, İstanbul, 71.

- Cansever, Turgut. (1999). “Osmanlı Evi”, Osmanlı Ansiklopedisi, C.10, Ankara, 440-449.
- Dalkılıç, Neslihan- Bekleyen, Ayhan. (2011), “Geçmişin Günümüze Yansıyan Fiziksel İzleri: Geleneksel Diyarbakır Evleri”, Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi, Diyarbakır, 416-462.
- Deveci, Abdurrahman. (2017), “Türkmen Kültüründe Çadır”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.10, S.54, 433-452.
- Diyarbakır Kültür Envanteri (Merkez) II, T. C. Diyarbakır Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü.
- Eldem, S. Hakkı. (1968). Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul.
- Erdoğan, Reyhan – Oktay, Hilmi Ekin – Özçatalbaş, Oğuzhan. (2016). “Türk İslam Bahçe Sanatında Avlular”, I. Ulusal Pemkon Konferansı Türk Bahçeleri, C.1, No: 1, İstanbul, 275-285.
- Erginbaş, Doğan. (1953). Diyarbakır Evleri, İstanbul.
- Evren, Mesut. (1959). Türk Evinde Çıkma, İstanbul.
- Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, (Tarih yok). Gaziantep.
- Gök, Yaşar – Kayserili, Alperen. (2013). “Geleneksel Erzurum Evlerinin Kültürel Coğrafya Perspektifinden İncelenmesi”, Doğu Coğrafya Dergisi, S.30, Erzurum, 175-216.
- Hasol, Doğan. (1990). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, İstanbul.
- Haspolat, Yusuf Kenan. (Tarihsiz). Diyarbakır’ın Tarihi Evleri, Diyarbakır.
- Karaca, Nursel. (2010). Seyahatnamelere Göre Diyarbakır’ın Osmanlı Dönemi Mimari Dokusu Üzerine Bir Değerlendirme, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van.
- Karakök, Elif Çelebi. (2017). “Bir Geleneksel Türk Evinin Geleceğe Aktarmak: Erdoğan Kalay Evi ve Koruma Önerileri”, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, C.4, S.10, 85-110.
- Karakuş, Derya Pekgözlü. (2014). “Bergama Evleri’nde Kapı Süslemeleri”, Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi, S.3, C.1, 37-61.
- Karpuz, Haşim. (2000). ”Türk Evi, Osmanlı Evi”, Osmanlı Ansiklopedisi, C.X, Ankara, 451.
- Körçüşme, Nadide. (2012). Eyüp Merkez Yerleşiminde Geleneksel Konut Mimarisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Köse, Abdullah. (2007). “Balıkesir Çevresinde Geleneksel Kırsal Avlu Peyzajı ve Değişimi”, Doğu Coğrafya Dergisi, C.12 S.18, Erzurum, 7-38.
- Közcü, Hamdullah, (2016). Urfa Mimarisinde Kabaltılar, Şanlıurfa.
- Kuban, Doğan. (1982). Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kuban, Doğan. (1995). Türk Hayatlı Evi, İstanbul.
- Kuban, Doğan. (2007). Osmanlı Mimarisi, İstanbul.
- Kunduracı, Osman. (1995). Batı Toroslar `da Bulunan Geleneksel Konutlar, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Küçükerman Önder - Güner Şemsi. (1995). Anadolu Mirasında Türk Evi, İstanbul.
- Küçükerman, Önder. (1985). Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi, İstanbul.

- Öncü, Ayşe. (2005). “İdealinizdeki Ev” Mitolojisi: Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul’a Ulaştı”, Mekân, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler, İstanbul, 85-103.
- Özbek, Hakan, (2004). Gelenekselden Türeyen Çağdaş Mardin Konut Yerleşimi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Özyılmaz, Havva. (2007). Diyarbakır Geleneksel Konut Mimarisinde Morfolojik Analiz: Geleneksel Konutların Güncel Kullanımda Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Sami, Kamuran. (2015). “Güneydoğu Anadolu Bölgesi: Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Geleneksel Konutun Serencamı”, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Dergisi, C.1117, 1101-1120.
- Sami, Kamuran. (2015). “Güneydoğu Anadolu Bölgesi: Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Geleneksel Konutun Serencamı”, Atatürk Dil ve Tarih Dergisi, C.1117, 1103.
- Sayan, Yüksel, (1997). Uşak Evleri, Ankara.
- Sayan, Yüksel. (2009). Sivrihisar Evleri, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:5, İzmir.
- Sözen, Metin.(2001). Türklerde Ev Kültürü, İstanbul.
- Tekin, Adil. (1997). Diyarbakır Anadolu Tarihinin Taşlara Yazıldığı Kent, Diyarbakır.
- Tekin, Şinasi. (1991). "Ev ve Bark Nedir?", Tarih ve Toplum, C. 15, S. 89, 10-13.
- Tuncer, Orhan Cezmi. (1999). Diyarbakır Evleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat yayınları, Ankara.
- Uğurlu, Kâmil. (1991). “Orta Asya’dan Bugüne Türk Mesken Sanatında Çadır”, Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 205-216.
- Ürer, Harun. (2013). “Geleneksel Türk Evi Ölçeğinde Eskigediz Evlerinin Cephe Düzenlemeleri”, Sanat Tarihi Dergisi, C. 22, S. 2, İzmir, 189-230.
- Yıldırım, M. Mücahit. (2002). Geleneksel Diyarbakır Evlerinin Korumasına İlişkin Bir Yöntem Araştırması, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Yılmazçelik, İbrahim. (2014). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

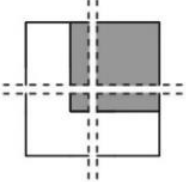
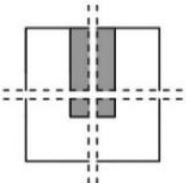
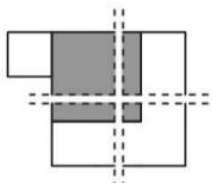
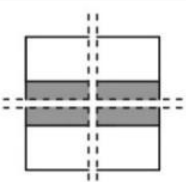
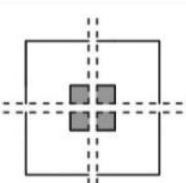


Planlar

Oda				Oda
Oda ve ayrılan				Oda ve ayrılan
Oda ve köşük oda				Oda ve köşük oda
Oda, ayrılan ve köşük oda				Oda, ayrılan ve köşük oda
	Sofasız ev tipi	Dış sofalı ev tipi	İç sofalı ev tipi	Orta sofalı ev tipi

Plan 1: Türk Evi Plan Tipleri (S.H.Eldem, 1954)



Plan 2: Diyarbakır Sur Duvarları (Diyarbakır Kültür Envanteri, 2011)

	L TİPİ	
DIŞ AVLULU PLAN TİPİ	U TİPİ	
	ARA TİP	
	İÇ AVLULU PLAN TİPİ	
ORTA AVLULU PLAN TİPİ		
	BİNA KÜTLESİ	
	AVLU	

Plan 3: Diyarbakır Evleri Plan Tipleri (N. Dalkılıç-A. Bekleyen, 2011)

Fotoğraflar



Foto. 1: Türkiye Haritası (<http://cografyaharita.com/>)



Foto 2: Türk Çadırı (A. Deveci, 2017)

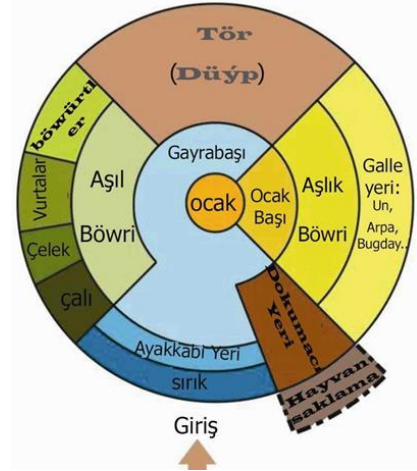


Foto 3: Türk Çadırı İçten Görüntü (A. Deveci, 2017)



*Foto 4: Diyarbakır'dan
Bir Sokak*



*Foto 5: Eyvan Türleri
(Dabanoğlu Mah. 175 ada 5 parsel)*



Foto 6: Eyvan Türleri (Özdemir Mah. 190 ada 15 parsel)



Foto 7: Avludan Havuz Örnekleri



Foto 8: Serdap (N. Dalkılıç-A. Bekleyen, 2011)



Foto 9: Avludan Genel Görünümler



Foto. 10: Gezemek



Foto 11: Üst kat odalarından örnek



Foto 12: Odalardaki Tepe Pencerelelerinden Örnek



Foto. 13: Tuvalet



Foto. 14: Mutfak ve Kiler



Foto. 15: Bodrum



Foto. 16: Dar Sokaklardan Bir Örnek

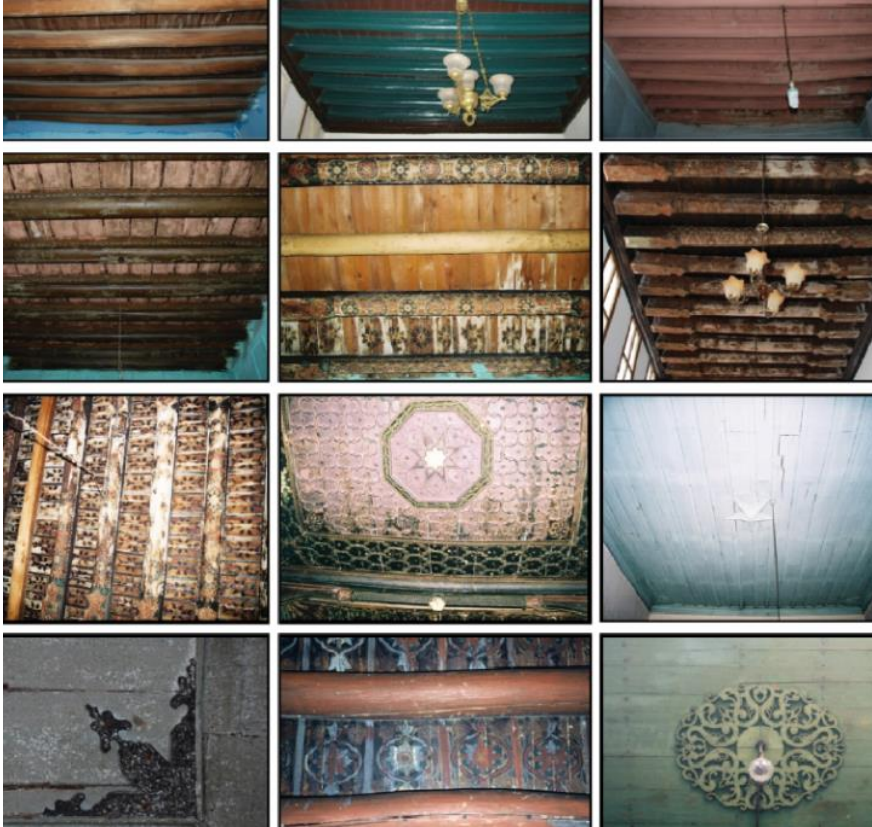


Foto. 17: Tavan Süslemeleri (N. Dalkılıç-A. Bekleyen, 2011)



Foto 18: Odadaki Yüklük ve Nişler



Foto. 19: Gazi Köşkü

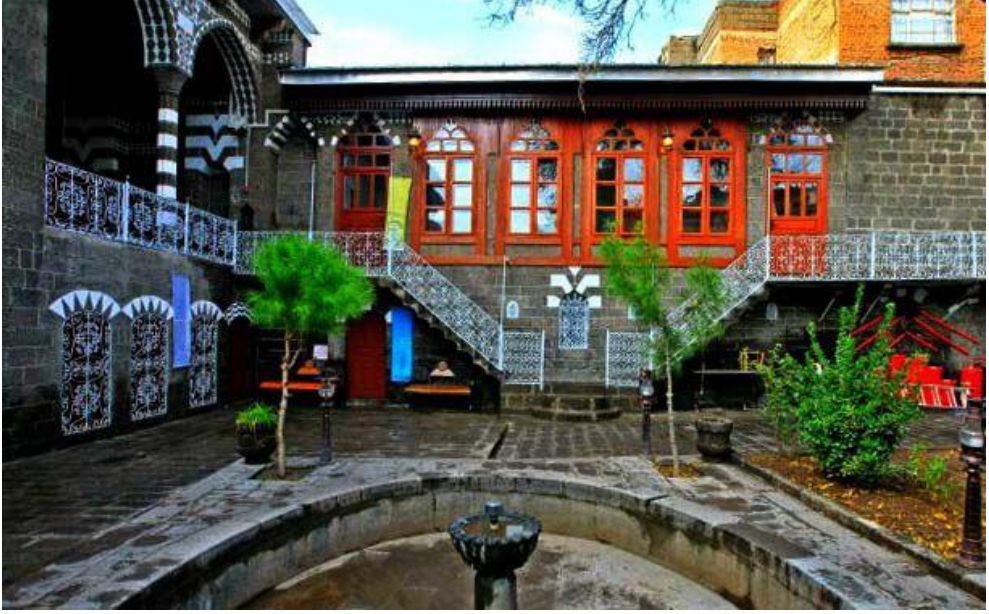


Foto. 20: Cahit Sıtkı Tarancı Evi (diyarbakirmuzeleri.com)